

УДК 504.7(477)

Я.П. Дідух, Г.В. Парчук

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕРЕЖІ БІОСФЕРНИХ РЕЗЕРВАТІВ В УКРАЇНІ

Дідух Я.П., Парчук Г.В. Состояние и перспективы развития сети биосферных резерватов в Украине // Науч. зап. Гос. природоведч. музея. – Львов, 2004. – 20. – С. 19-24.

Одним из наиболее важных направлений деятельности Национального комитета Украины по программе МАБ ЮНЕСКО является выполнение Севильской стратегии в контексте организации сети биосферных резерватов. Такие резерваты хотя и были сформированы на базе природных заповедников, однако существенно отличаются от них и имеют полифункциональное значение: природоохранное, политическое, экономическое, научное, образовательно-воспитательное. Они имеют общеевропейское, а значит огромное национальное значение, играют важную роль для внедрения принципов устойчивого развития, являются индикатором сохранения окружающей среды соответствующего государства. В Украине существует 6 биосферных резерватов, планируется организовать новые, прежде всего трансграничные «Западное Полесье» (Украина – Польша – Беларусь), «Расточье» (Украина – Польша), на Десне (Украина – Россия) и другие. МАБ Украины должен координировать научную деятельность всех биосферных резерватов Украины.

Didukh, Ya., Parchuk, G. Current status and prospects for biosphere reserves network development in Ukraine // Proc. of the State Nat. Hist. Museum. – Lviv, 2004. – 20. – P. 19-24.

One of the most important direction of activities of the Ukrainian National Committee for the UNESCO Programme 'Man and the Biosphere' is implementation of the Seville Strategy in context of biosphere reserves network establishment. Although such reserves were formed on base of nature reserves, but essentially differed from them and have polyfunctional importance: nature protection, political, economic, scientific and educational. They have all-European and then great national importance, play important role for implementation of principles for sustainable development, and are indicators for environmental protection of proper state. There are 6 biosphere reserves in Ukraine, and it is planning to designate new, for example transboundary biosphere reserves «Western Polesie» (Ukraine – Poland – Belarus), «Roztochia» (Ukraine – Poland), on the Desna River (Ukraine – Russia) and others. The Ukrainian MAB Committee has to control scientific activities within all biosphere reserves in Ukraine.

Сфера діяльності Національного комітету України з програми ЮНЕСКО „Людина і біосфера” досить різноманітна. Одним із найважливіших напрямків його діяльності є виконання Севільської стратегії, яка ставить за мету розробку наукових основ та підготовку практичних рекомендацій щодо створення мережі біосферних резерватів (БР), які у нас називають біосферними заповідниками.

Створення таких резерватів вирішує комплекс проблем, які торкаються різних сфер: природоохоронної, політичної, економічної, наукової, освітньо-виховної тощо. Виходячи з такої концепції, біосферні заповідники суттєво відрізняються від природних, оскільки виконують значно ширші функції і по своїй суті не відповідають поняттю „заповідник”, що характеризується абсолютно заповідним режимом. Але ця назва закріпилася традиційно, оскільки перші такі резервати у нас були створені на базі природних заповідників. **У природоохоронному відношенні** вони включають екосистеми, що мають загальноєвропейське, а значить велике національне значення і

потребують захисту. Проте, крім охоронного значення, збереження біологічної та ландшафтної різноманітності, ці резервати мають забезпечувати моніторинг з метою накопичення та аналізу відповідної інформації для моделювання та прогнозу якості навколишнього середовища, як необхідної умови забезпечення життєдіяльності людини, гармонійного поєднання економічної, екологічної та гуманітарної складових. Резервати включають як абсолютно заповідні ядра і буферні зони, так і території господарського використання. Разом з тим, система природних резерватів повинна бути репрезентативною і відображати природну зональність України [7]. Сьогодні існує в Україні 6 біосферних резерватів (див. далі), але, виходячи з принципу зонального розподілу природних комплексів, вони мають бути і в Лісостеповій зоні та Гірському Криму. Їх має бути більше і в Степовій зоні. Поняття „степ” та „чорнозем” не перекладається на інші мови і ввійшли у світову лексику. Екосистеми степового типу практично відсутні у Західній Європі, тому ми, як і Росія, несемо відповідальність за збереження природних степів, які були цілком знищені і займають близько 1% території України.

Велике значення надається організації БР в транскордонних регіонах. Особливо це актуально для Європи, де території країн часто невеликі і мережа кордонів досить густа. Кордони між державами здебільшого мають історичне коріння і обумовлені певними етнографічними та мовними бар'єрами. Концентрація населення в прикордонних регіонах є нижчою, тому тут найкраще збереглася природа. З іншого боку, якщо кордон є штучним поділом території, то БР сприяють тіснішим контактам між різними сторонами.

В політичному аспекті – це сфера дотику різних систем, підходів до складних проблем „людина–довкілля”, які повинні вирішуватися на міждержавному рівні.

Біосферні резервати – це об'єкти, на яких повинні формуватися принципи екополітики як системи таких політичних, юридичних, економічних заходів, що спрямовані на управління екологічною ситуацією і забезпечення раціонального використання та відновлення природних ресурсів. З іншого боку специфіка транскордонних біосферних резерватів полягає в тому, що на них забезпечується міждержавний контроль.

Біосферні резервати часто не дають прибутку, потребують фінансування і від того, як держава дбає про них, можна говорити про її загальну культуру. Це візитна картка держави, тому сюди підходить відоме українське прислів'я „видно пана по халявах”.

В науковому відношенні такі резервати мають велике значення. Це об'єкти, на яких повинне здійснюватися міжнародне співробітництво, міжгалузеві дослідження різними науковими школами, а це, у свою чергу, сприяє пошуку універсальних і узгоджених наукових підходів до розв'язання різних проблем, апробації та стандартизації різних методик, тобто розвитку відповідних наук. При цьому наукові дослідження БР краще фінансуються міжнародними організаціями, забезпечуються обладнанням.

В освітньо-виховному плані БР забезпечують обмін досвідом, вивчення традицій сусідніх країн, людські контакти, виховання, принципів нового відношення до збереження природи, активне залучення до захисту та примноження природних та культурних цінностей. Як приклад можемо навести Ізраїль, де учні шкіл, незважаючи на військовий стан, щорічно подорожують по країні, відвідують найвизначніші місця,

включаючи національні парки, що прищеплює їм любов до рідного краю, який вони захищають. І вони знають, що захищають. А у нас виникають питання, чи повинні проходити літню практику студенти після першого курсу, коли їм не виповнилося 18 років?

У результаті створення транскордонних біосферних резерватів зростає площа територій із природоохоронним режимом (насамперед, за рахунок природних ядер та буферних зон), послаблюється так званий "острівний ефект" відокремлених природно-заповідних територій, потрапляють під охорону більші, отже, і більш життєздатні популяції, створюються умови для міграції тварин. Полегшується проведення реінтродукції тварин, особливо великих хижаків, яким потрібна значна площа. Прикордонні території з охоронним режимом можуть мати спільний банк насіння та розсадник рідкісних видів, які підтримуються людиною. В міждержавних природно-заповідних територіях об'єднуються зусилля країн у боротьбі з пожежами, бракон'єрами, незаконною торгівлею, насамперед, рослинною та тваринною сировиною. Великі переваги у цих територіях в розвитку туризму, в екологічному вихованні, поширенні інформаційних матеріалів. Статус біосферного резервату для прикордонних територій підвищує їх імідж у світі [2].

Значення БР у впровадженні принципів сталого розвитку важко переоцінити. Адже згідно принципів Севільської стратегії гармонійного поєднання екології, економіки та гуманітарної сфери БР повинні використовуватися як модель для забезпечення сталого розвитку регіону. В таких місцях як Карпати, традиційним було лісове господарство та вівчарство, а у зв'язку із скороченням рубки лісів та випасу овець у населення скорочуються можливості щодо заробітку. Тому людям слід надати можливість заробітку іншим способом, і населення повинно відчутти перевагу нового способу. Таким видом діяльності є екотуризм, і у гуцулів тут великі можливості.

Проблеми створення БР в прикордонних регіонах теж існують. Перш за все це різна мова, різна економіка, відношення до природи, конфлікти тощо.

Яка ж ситуація з біосферними резерватами в Україні?

Усі біосферні резервати в Україні створюються за участі та сприяння Національного комітету України з програми ЮНЕСКО "Людина і біосфера" (Man and Biosphere, МАВ), який уповноважений на це згідно з постановою Академії наук УРСР від 24 грудня 1973 р. Перші два біосферні заповідники (резервати) були створені в Україні у 1982 р. Ними стали біосферні заповідники Чорноморський та „Асканія-Нова”, які були створені на базі відповідно Чорноморського державного природного заповідника та заповідного урочища „Чаплі”. Після внесення Національним комітетом МАВ відповідних матеріалів до ЮНЕСКО, вони у 1984 р. отримали сертифікати ЮНЕСКО, тобто були включені до Світової мережі біосферних резерватів. У 1992 р. такий міжнародний сертифікат отримав Карпатський біосферний заповідник, що був сформований на базі Карпатського державного природного заповідника. 26 листопада 1993 р. цей біосферний заповідник і два попередні біосферні заповідники – Чорноморський та Асканія-Нова, згідно з Указом Президента № 563/93 та на виконання Закону України „Про природно-заповідний фонд України” (1992) отримали статус природоохоронних територій загальнодержавного значення.

10 серпня 1998 р. відповідно до Указу Президента України № 861/98 на базі природного заповідника „Дунайські плавні” було створено Дунайський біосферний заповідник. Автоматично цей заповідник став об’єктом природно-заповідного фонду України, але матеріали щодо нього до ЮНЕСКО для отримання ним відповідного міжнародного статусу не подавались. Рішенням Міжнародної координаційної ради Програми ЮНЕСКО „Людина і біосфера” 2 лютого 1999 р. цей заповідник таки став об’єктом Світової мережі біосферних заповідників, хоча і у складі транскордонного (українсько-румунського) біосферного резервату „Дельта Дунаю” (від Румунії до його складу увійшов біосферний резерват, однойменний транскордонному). Того ж дня Україна стала третьою стороною транскордонного (українсько-польсько-словацького) біосферного резервату „Східні Карпати”. З українського боку він включає Ужанський національний природний парк (39159 га) та Надсянський регіональний ландшафтний парк (19428 га), з польської сторони – Бещадський національний парк (27833,68 га) та два ландшафтні парки: Ціснянсько-Ветлінський (46025 га) і Долина Сяну (34865,73 га), а з словацької – національний парк “Полонини” (29805,05 га) та його буферну зону (10973, 29 га).

У 2002 р. ЮНЕСКО включила до складу Світової мережі біосферних резерватів Шацький біосферний резерват площею 48977 га, що створений на базі однойменного національного природного парку. Це є першим кроком до створення транскордонного українсько-польсько-білоруського біосферного резервату „Західне Поліся”, хоча найбільш ймовірним найближчим часом є створення поки що українсько-польського біосферного резервату (завершується розробка спільної заявки) і приєднання до нього за ступенем готовності білоруської ділянки. Треба відмітити, що Бюро Міжнародної координаційної ради з програми ЮНЕСКО "Людина та біосфера" ЮНЕСКО із наданням міжнародного сертифікату українській стороні зробила зауваження, що при створенні транскордонного об’єкту дуже бажано з’єднати окремо розташовану ділянку з головною територією та розширити її межі до кордонів з Польщею та Україною. Кропіткі переговори адміністрації Шацького національного природного парку з місцевими органами влади, природокористувачами та власниками земель дозволили виконати ці рекомендації і розширити площу української ділянки майбутнього транскордонного резервату до 75074.9 га.

Проводяться роботи щодо оптимізації меж із з’єднанням окремих ділянок Карпатського біосферного заповідника у відповідності до пропозицій Бюро Міжнародної координаційної ради з програми ЮНЕСКО "Людина та біосфера" на сесії 8 – 11.07.2003 р. за результатами розгляду періодичної доповіді заповідника.

Невідомо, чи вдасться розширити межі української ділянки створюваного українсько-російського біосферного резервату на Десні. Національний комітет МАБ уже надіслав до ЮНЕСКО заявку для надання міжнародного статусу Деснянсько-Старогутському біосферному резервату, який створюється на базі однойменного національного природного парку. На цьому етапі поки що не вдалося залучити до складу резервату прилеглі землі лісового фонду, що могли б значно посилити його роль.

Завершуються підготовчі роботи щодо створення українсько-польського біосферного резервату на Розточчі. Не перший рік обговорюються пропозиції щодо створення транскордонних резерватів в Мармароських і Чивчино-Гринявських горах

(Україна – Румунія), у межах Притисянської низовини (Україна – Угорщина), на р. Прип'ять (Україна – Білорусь) та пониззі Дністра (Україна – Молдова) [3].

Є ще низка інших пропозицій [5, 8] щодо створення міждержавних природоохоронних територій, частина з яких може стати біосферними резерватами. Зокрема, пропонується створити міждержавні об'єкти на кордоні з Росією – у Щорському районі Чернігівщини, Дворічанському районі Харківщини, Міловському районі Луганщини, Новоазовському районі Донеччини, по річці Ворсклі на півдні Сумської області; на кордоні з Білоруссю – у Городнянському районі на Чернігівщині, Овруцькому та Олевському районах на Житомирщині (на базі Поліського заповідника України), Дубровицькому районі Рівненської області (на базі прикордонних ділянок Рівненського заповідника); з Румунією – у виточках річки Жижня (найбільшої притоки Прута) і верхів'ях річок Чорний та Білий Черемош у Чернівецькій області, як і трilaterальний об'єкт з Румунією та Молдовою у долині р. Прут.

Севільська стратегія ЮНЕСКО щодо розвитку біосферних резерватів (1995 р.) створення транскордонних біосферних резерватів особливо вітає [1]. Хоча в цілому вони не є природоохоронними територіями, міждержавним біосферним резерватам все ж надається особливе значення при створенні Панєвропейської екомережі, особливо її транскордонних елементів [4], які мають відіграти важливу роль при створенні національної екомережі [6].

Створення біосферних заповідників (резерватів) ЮНЕСКО не є єдиною функцією Національного комітету України з програми ЮНЕСКО “Людина і біосфера”. Цей Комітет має безпосереднє відношення до управління двома біосферними заповідниками: Чорноморським та Дунайським, які підпорядковані Національній академії наук України. Відділенням загальної біології Національної академії наук України щорічно затверджуються плани та звіти щодо діяльності цих заповідників.

Разом з тим, треба визнати, що недостатня увага Національним комітетом МАБ приділялася залученню громадськості до управління біосферними резерватами та сприянню сталому розвитку територій. Лише зараз ми ініціюємо створення координаційних рад Чорноморського та Дунайського біосферних резерватів. Цього року, хоча із великим запізненням, має бути розроблений розширений план управління заповідником – Проект організації території та охорони природних комплексів Дунайського біосферного заповідника.

На нашу думку, Національний комітет МАБ та Національна академія наук України, при якій комітет існує, мав би більше уваги приділяти усім біосферним резерватам України без виключення. Це, насамперед, стосується екологічного моніторингу та розробки основ сталого розвитку територій. Має бути доопрацьована та затверджена єдина схема здійснення моніторингу за процесами в межах усіх біосферних резерватів відповідно до загальноєвропейських вимог, що дозволить оцінювати характер зміни біоти і екологічних чинників в залежності від природних зон і, таким чином, встановити їх певні закономірності.

1. Biosphere Reserves: The Seville Strategy and the Statutory Framework of the World Network UNESCO. – UNESCO, Paris, 1996. – 18 p.
2. Transboundary Protected Areas for Peace and Cooperation. – IUCN, 2001. – 111 p.

3. Андрієнко Т.Л., Стойко С.М. Створення системи транскордонних природоохоронних територій // Заповідна справа в Україні: Навчальний посібник / За заг. ред. М.Д. Гродзинського, М.П. Стеценка. – Київ, 2003. – 306 с.
4. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (переклад українською мовою). – Київ: Авалон, 1998. – 52 с.
5. Міждержавні природно-заповідні території / За заг. ред. Т.Л. Андрієнко. – Міжвідомча комплексна лабораторія наукових основ заповідної справи НАН України та Мінекобезпеки України. – Київ, 1998. – 132 с.
6. Олещенко В., Мовчан Я., Парчук Г. Нормативно-правові підстави для розбудови екомережі України // Розбудова екомережі України. – Київ: Техпринт, 1999. – С. 7-12.
7. Стойко С.М. Екологічна стратегія функціонування біосферних резерватів в Україні та підвищення репрезентативності їх мережі // Укр. ботан. журн. – 1999. – 56, № 1. – С. 89-96.
8. Стеценко М.П., Попович С.Ю. Транскордонні природно-заповідні території: концепція, реальність і перспективи створення в Україні // Матеріали междунар. сем. “Развитие системы межгосударственных особо охраняемых природных территорий” (с. Мартовая, Харьковская обл., 6-9.08.1996 р.). – Киев, 1996. – С. 93-97.

Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, Київ
Державна служба заповідної справи Міністерства охорони навколишнього
природного середовища України, Київ